

УДК 821.161.2:82-94*Гончар
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/21.167173>

Ірина КУРИЛЕНКО,
orcid.org/0000-0001-8340-2192
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри мистецтвознавства,
літературознавства та мовознавства
Харківської державної академії культури
(Харків, Україна) spring2007@ukr.net

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІ РЕФЛЕКСІЇ ДУШІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА В КОНТЕКСТІ БІОГРАФІЧНОГО ДИСКУРСУ

У статті досліджується біографія О. Гончара як важлива культурно-естетична проблема, що має вплив на становлення творчої особистості митця. Під біографічним дискурсом розуміється наявність деяких важливих подій, фактів, на основі яких розгортається панорама життя Олесь Терентійовича. Біографічні коди О. Гончара висвітлюються в контексті їх глибинного зв'язку з філософією екзистенціалізму, зокрема з характерним для неї підходом до людської екзистенції як абсолютної цінності, із зосередженням на «межових ситуаціях» буття, які необхідні кожному для пізнання себе і свого призначення у світі.

Ключові слова: біографічний дискурс, філософія екзистенціалізму, екзистенціальні рефлексії, «межові ситуації».

Iryna KURYLENKO,
Candidate of Philology, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Art Studies,
Literary Studies and Linguistics
Kharkiv State Academy of Culture

EXISTENTIAL REFLECTIONS OF OLES GONCHAR'S SOUL IN THE CONTEXT OF BIOGRAPHICAL DISCOURSE

This article discloses the biography of Oles Gonchar's as it had a decisive impact on his formation as an artist. The most important facts and events of his personal life are described in the biographical discourse. On the basis of this information readers can open previously unknown new panoramas of Oles Terentiyovych life. This kind of storytelling is not only presented by third person (his sister, wife, friends, colleagues), so-called narrators, but also by the writer. Oles Gonchar had fixed a lot of notes about his life in the diaries, letters, autobiographical works and different interviews frankly and honestly. It can be observed that life's path of Gonchar is connected with philosophy of existentialism as it shares the belief that philosophical thinking begins with the human subject—not merely the thinking subject, but the acting, feeling, living human individual. So it's indispensable for everyone to understand his destination in our world.

Among the variety of biographical realities of Oles Gonchar you can find the distinguished ones, which are, in the first place, correspond to the existential conception of the world and the ones, which embody the main categories of the philosophy of existence. The research showed that the existential consciousness of Oles Gonchar is realized in such cross-cutting existences as: "pain of loss", "anxiety", "despair", "fear", "loneliness", "alienation", "metaphysical rebellion", "choice", "death" and so on. The existential reflections of Olesya Terentyevich's soul were also reflected in a constant intense struggle against the absurdity of life being (particularly in the context of war and creative discourse), moral responsibility for all his actions and destiny during the life, as well as in increased sensitivity, lyricism, attention to spiritual issues (particularly religiosity). In general, the analysis of biographical discourse of Olesya Gonchar allowed to state an existentialist model of his life path repression.

Key words: biographical discourse, philosophy of existentialism, existential reflections, "borderline situations".

Постановка проблеми. Олесь Гончар, безумовно, належить до числа Великих українських письменників-інтелектуалів світового масштабу, який мав справжній дар слова, який був безмежно закоханий у слово та який, на думку його університетського вчителя Ю. Шевельова, «відчував запах слова» – сільського, полтавського, м'ятно-духмяного, степового.

Звичайно, з ім'ям Олесь Гончара пов'язаний розвиток духовної культури нашої країни. І в цьому ми щоразу переконуємося, перечитуючи його вишукану, правдиву поетичну прозу, що випромінює світло мудрості, любові, надії, віри, в якій гостро постають фундаментальні питання про особистість, її свободу, неповторність, моральність і здатність долати життєві випробу-

вання. Утім сьогодні, в контексті святкування сторіччя від дня народження Олесь Терентійовича, нашу дослідницьку увагу привертає не його літературна спадщина (яка з плином часу набуває ще більшого значення, нової якості й нового змісту), а біографія як важлива культурно-естетична проблема, що, безсумнівно, має вирішальний вплив на становлення творчої особистості митця.

Так, під біографічним дискурсом розуміємо наявність деяких важливих подій, фактів, на основі яких розгортається панорама життя Олесь Гончара. Варто зазначити, що такий життєпис репрезентується не тільки третіми особами, так званими нараторами (серед яких – його рідні (сестра, дружина), друзі, колеги), а й самим письменником, який надзвичайно відверто фіксує власне буття у своїх щоденникових записах, листах, автобіографічних творах, а також у низці інтерв'ю).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Одним із важливих і перспективних напрямів сучасного гончарознавства (Вельможко, 2015; Поповський, 2013) бачиться з'ясування біографічних кодів Олесь Терентійовича в контексті їх глибинного зв'язку з філософією екзистенціалізму, зокрема із характерним для неї підходом до людської екзистенції як абсолютної цінності (з її унікальністю і неповторністю), із зосередженням на «межових ситуаціях» буття, які необхідні кожному для пізнання себе і свого призначення у світі.

Мета нашої статті – серед різноманіття біографічних реалій Олесь Гончара виокремимо ті, які передусім відповідають екзистенціальній концепції світу та втілюють основні категорії філософії існування.

Виклад основного матеріалу. Формування екзистенціальної свідомості О. Гончара, на нашу думку, бере відлік із самого дитинства і реалізується в таких наскрізних екзистенціалах, як «біль втрати», «тривога», «страх», «смерть». Ці емоційні стани виникають передусім внаслідок передчасної смерті матері. Звичайно у дворічному віці ця трагічна подія сприймалася лише як абстрактний факт, утім переживання почуття втрати близької людини згодом змушує сироту (а саме так його «співчутливо іменували» «...сердобольні сільські татусі») по-іншому поглянути на життя, оцінити його і глибше зрозуміти сутність.

Екзистенціальні почуття посилюються вже на фоні подій 1932–1933 років – жахливого штучного голодомору, який сам автор поіменував у своїх щоденникових записах «людиновбивчою війною». Так, будучи вихідцем із села, Олесь Гончар особисто пережив цю масштабну траге-

дію українського народу. Про цей період життя він згадує в одному з листів: «Семирічку я закінчував у селі Бреусівці Козельщинського району (Полтавської області – І.К.). Це була голодна весна 1933 року, половина нашого класу вимерли з голоду, і ми, що вціліли, приходили на уроки вже з пухлими ногами... Але ж тоді не було суховійного літа, не було недороду – рік був як рік, умови природні нормальні, і тим жахливіша трагедія голоду... Тож таки був геноцид! Пів-Сухой вимерено голодом за одну весну» (Гончар, 2011).

Продовжуючи осмислювати екзистенціальні рефлексії душі О. Гончара в контексті біографічного дискурсу, варто зосередити увагу й на іншій безвихідній ситуації, в яку потрапляє письменник: 26 червня 1941 року в складі студентського батальйону він, третьокурсник філфаку Харківського університету, добровольцем іде на фронт. Війна стає найтяжчим життєвим випробуванням. Уже в першому бою, обороняючи Київ, О. Гончар отримав поранення і був відправлений на лікування до Красноярського шпиталю, після чого знову повертається на фронт, де вдруге був поранений. У 1942 році під час німецької окупації Харкова О. Гончар потрапив у полон до концтабору.

Під впливом побаченого й пережитого в О. Гончара формується песимістичне екзистенціалістське світовідчуття, на чому він сам чітко акцентує: «Я сповнений чорного песимізму... Вся країна корчиться в судах, мов шматований заживо звіром живий організм. Людина з усіма її думами й почуттями топчється важким чоботом солдата, а солдат сам розчавлений фізично й морально вмирає, не знаючи за що...» (Гончар, 2011).

Звичайно, для О. Гончара та його товаришів-студбатовців головне було навіть не в тому, щоб вижити, а в тому, щоб у нелюдських умовах залишитися людиною. Так, за два роки до смерті, у 1993 році, Олесь Терентійович зробив у щоденнику такий запис: «... опинитись дисидентом у камері смертників і не зламатися – це героїзм. А перебути на фронті війну – день за днем, роками бути на грані між життям і смертю – хіба це минає безслідно? Минувши фронти, яким би я був: кращим, гіршим? Я не знаю. А що фронти наклали свій карб на душу, – це безперечно. І що не знівечили цю душу, як афганцям, а навпаки – наповнили її людяністю, це ж таки факт. Бо воювати довелося за свободу, за Україну, за її майбуття. Принаймні з такою вірою ми йшли під кулі, мерзли в окопах» (Гончар, 2011).

Отже, Олесь Гончар за час війни не раз дивився смерті у вічі: мав два поранення та звів рабство полону. Згідно з екзистенціальною філософією

близькість смерті виявляється тим двигуном, що приводить у дію механізм усвідомлення своєї унікальності, своєї власної «самості», усвідомлення своєї відмінності від інших людей і від суспільства. Завдяки такій «межовій ситуації» людина переживає себе такою, якою вона є насправді, на відміну від того, що думають про неї «Інші», і чим вона здається сама собі, переживає свою справжню екзистенцію.

У цілому ж, осмислюючи специфіку картини світу 1932–1933 та 1941–1945 років, Олесь Гончар переживає гострий внутрішній конфлікт: приходиться до думки про абсурдність і дисгармонійність світу, незрозумілість і жорстокість його законів, а відтак – до метафізичного бунту, бунту проти буття як такого. Адже, згідно з філософією екзистенціалізму, лише бунтуючи проти абсурдності світу або свого «неавтентичного» існування в ньому, протиставляючи йому власну свідомість і власну долю, людина зможе досягнути автентичності свого буття. Бунт, згідно з філософією А. Камю, – це шлях героїчної особистості, котра через самовіддачу, повноту існування вибирає свій власний проект всупереч абсурду. І якщо людина не зможе знайти чогось, щоб компенсувало тягар абсурдного життя, тоді єдиним виходом буде самогубство (Камю, 1990).

Треба зазначити, що «втечею від абсурду» для Олеся Гончара в тривожних реаліях війни стало передусім звернення до Бога, адже жити в дисгармонійному абсурдному світі без віри та надії, без життєвих перспектив не лише важко, а й майже не можливо. Його релігійність почала формуватися ще в дитинстві. Чи не найбільшим виявився вплив бабусі, на чому Олесь Гончар неодноразово наголошує в щоденникових записках. Війна ж з її пекельними муками, постійними випробуваннями духу лише зміцнила релігійність письменника. «Я релігійний, – щиро і знісисто зізнається Олесь Гончар 28 липня 1944 року. – Я вірю в Бога. Бо лише диявол, нечиста сила могли так демонічно перекручувати, нівечити коротке людське життя, наповнювати його стражданнями, яких би вистачило для сотень поколінь роду людського» (Гончар, 2011: 6).

Ще одним інваріантом метафізичного бунту Олеся Гончара стає «втеча в себе», тобто зосередженість на внутрішньому світі, прагнення до самопізнання крізь призму творчості, завдяки якій створюється цілісний світ, куди варто втікати від абсурду, знайти свободу не поза собою, а в собі, і хоча б на деякий час звільнитися від болю й страждання. Така філософія буття Олеся Гончара надзвичайно співзвучна з теоретичними положен-

нями М. Бердяєва, який у праці «Самопізнання» зазначав, що творчість – це «духовне зворушення і піднесення всієї людської істоти, що спрямована до інакшого, вищого життя, до нового буття» (Бердяєв, 1998: 459). На думку А. Камю, творчість – це унікальна можливість людини в абсурдному світі підтримувати свій особливий людський статус. Вона дає змогу людині фіксувати свої переживання, адже творити, – означає надавати форму своїй долі (Камю, 1990).

Як стверджують очевидці, Олесь Гончар не розлучався з олівцем і блокнотом ні під час навчання (в Харківському технікумі журналістики та університеті), ні під час роботи в обласній газеті, ні під час фронткових подій, ні в повоєнний час. Він належав до тих небагатьох митців, для кого література була формою існування у світі, сенс і мета його життя; відтак випрацьовував свої твори, «як ластівка ліпить гніздо», вибудовував щонайменшу деталь.

Продовжуючи аналізувати екзистенціальні модули, які виокремлюються на тому чи іншому рівні буття Олеся Гончара, зазначимо, що він і в повоєнний час був приречений на протистояння абсурду, усвідомлення якого в цьому разі (тепер уже в контексті творчого дискурсу) зініціювало думки про самогубство. А. Камю в есе «Міф про Сізіфа» тлумачить самогубство як психологічне явище, причини якого заховані в глибоко суб'єктивних переживаннях (Камю, 1990: 25). Такі екзистенціальні переживання двадцятих років минулого століття Олеся Гончара були спричинені нещадною критикою його новели «Модри Камень», яка побачила світ 1946 року і в якій ішлося про чисте кохання дівчини-словачки й солдата-українця. Утім тогочасна критика засудила молодого письменника, зазначаючи, що він проповідує зраду Батьківщині, адже любити іноземку, за радянськими законами, було суворо заборонено. Через такі абсурдні звинувачення Олесь Терентійович (завжди надзвичайно вимогливий до себе і до своєї творчості) був на межі самогубства. Адже він пройшов через пекло війни і вийшов із нього чистим душею і помислами, і раптом отакі звинувачення в зраді. Від нього відвернулися навіть деякі вчорашні друзі. До того ж він розчаровується у власній спроможності виправдати своє існування творчістю як особливим екзистенційним вчинком. Тож, намагаючись розібратися в собі у надзвичайно важкий час (можливо, навіть більш складний за попередні воєнні роки), Олесь Гончар у щоденникових записках подає свій екзистенційно-тривожний стан як крик душі: «Із чого складається моє життя? Всі роки,

скільки пам'ятаю, я провів у тяжкій боротьбі, як казковий титан, захищав фортецю, ім'я якій Я, чистота моєї душі. І ця фортеця весь час була в облозі, оточена незліченною кількістю гидотних, мерзотних сил. Я захищався. Я боровся. Душа моя блискотіла, як золото на сонці. Вона була юна, чиста, прекрасна. Та скільки можна витримувати ці тортури? Адже є межа і моїм силам, адже маю я право коли-небудь відпочити, пустивши собі кулю в серце?» (Гончар, 2011).

Утім, глибоко переживаючи особисту драму на літературній ниві, Олесь Гончар все-таки не наважився на самогубство. У листі до друга він писав, що може б і пішов з життя, якби не дівоче плече, на яке сперся (Гончар, 2011). І цим міцним (і одночасно тендітним) жіночим плечем, завдяки якому в Олесь Терентійовича прокинулося бажання жити та здійнялися крила до нових і нових творчих злетів, виявилася Валентина Мала – студентка філологічного факультету Дніпропетровського університету, де, власне, продовжував навчання (перерване війною) Олесь Гончар. Протягом багатьох років вона була його музою, другом, порадицею, берегинею домашнього та літературного вогнища – Дружиною з великої літери.

Апелюючи до теоретичних концептів філософії екзистенціалізму, зазначимо, любов – це модус людського буття, який окреслює найглибше відчуття повноти особистісного буття й переживання цілісності у з'єднанні з іншою особистістю та світом, який допомагає людині подолати відчуття самотності, відчуження й водночас дає змогу їй залишитися самою собою, зберегти свою цілісність. «Парадокс любові в тому, – зазначає

Е. Фромм, – що дві істоти складають одне ціле і все ж залишаються двома істотами» (Фромм, 1992: 115). У модусі любові найбільшою мірою проявляється й принципова відкритість буття людини, що знаменує вихід за межі буденних та граничних ситуацій у метаграничне буття.

На думку О. Гончара, суть людини найбільше виявляється якраз у її здатності любити, кохати. Подружнє життя Олесь Терентійовича, довжиною майже в 50 років, завжди випромінювало світло щирого й чистого почуття. Так, у «письменницьких роздумах» читаємо: «... дивлюсь на неї і думаю: ось хто зітканий весь із любові! Найвищим цим даром – даром повної самовіддачі – Валя володіє від природи, в цьому їй вся вдача, вся душа, все її життя». Валентина Данилівна, за словами Олесь Терентійовича, – це перша читачка, «ангел-хранитель», «подвижниця», яка тримала на собі всю сім'ю», «єдина вірна душа» і просто близька людина (навіть настільки близька, що на якийсь час ставала ніби його духовним двійником, поряд із нею він по-екзистенціалістськи був «ніби сам із собою») (Гончар, 2011).

Висновки. Таким чином, аналіз біографічного дискурсу Олесь Гончара дозволяє нам констатувати екзистенціалістську модель репрезентації його життєвого шляху. Екзистенціальні рефлексії душі Олесь Терентійовича виявляються передусім у постійній напруженій боротьбі проти абсурдності буття (зокрема в контексті війни й творчого дискурсу), у моральній відповідальності за всі свої вчинки й долю упродовж життя, а також у підвищеній чутливості, ліричності, увазі до духовних питань (зокрема релігійності).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бердяев Н. Самопознание: сочинения. Москва: ЭКСМО-Пресс; Харьков: Фолио, 1998. 624 с.
2. Вельможко Я. Щоденники Олесь Гончара: проблематика, образ автора, стиль: автореф. дис. ... канд. філолог. наук: спец. 10.01.01 «Українська література» / Київ. ун-т Б. Грінченка. Київ, 2015. 21 с.
3. Гончар О. «Берегти світло душі...»: про віру та сім'ю: із щоденникових записів / упорядкув. підготов. текстів Л. Гончар. Київ: Веселка, 2011. 223 с.
4. Камю А. Миф о Сизифе. Эссе об абсурде. Камю А. Бунтующий человек / пер. с фр. Москва: Политиздат, 1990. С. 21–88.
5. Поповський А. Сакральний світ Олесь Гончара. Рідний край, 2013. №2 (29). С. 80–85.
6. Фромм Э. Искусство любить. Душа человека: пер. с англ. Москва: Республика, 1992. С. 109–178.

REFERENCES

1. Berdiaev N. Samopoznanie: sochinenie. Moskva: EKSMO-Press; Kharkiv: Folio, 1998. 624 s. [in Russian].
2. Velmozhko Ya. Shchodennyky Olesia Gonchara: poblematyka, obraz avtora, styl: avtoref. dys. ... kand. filolog. nauk: spets. 10.01.01 «Ukrainska literatura» / Kyiv. Yn-t B. Grinchenka. Kyiv, 2015. 21 s. [in Ukrainian].
3. Gonchar O. «Beregty svitlo dushi...»: pro viru ta simiu: iz shchodennykovykh zapysiv / uporiadkuv. pidgotov. tekstiv L. Gonchar. Kyiv: Veselka, 2011. 223 s. [in Ukrainian].
4. Kamiu A. Mif o Sizife. Esse absurd. Kamiu A. Buntuiushchii chelovek / per. s fr. Moskva: Politizdat, 1990. S. 21–88 [in Russian].
5. Popovskii A. Sakralnyi svit Olesia Gonchara. Ridnyi krai, 2013. №2 (29). S. 80–85 [in Ukrainian].
6. Fromm E. Iskusstvo liubit. Dushcha cheloveka: per. s angl. Moskva: Respublika, 1992. S. 109–178 [in Russian].